

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 568-589.
|| Geliş Tarihi-Received: 20.10.2022
|| Kabul Tarihi-Accepted: 05.11.2022
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1192302

Mitolojiden Destana: *Saltuknâme* Destanında Halk Anlatıları Arasındaki Etkileşimin İzleri

From Mythology to Epic: Traces of Interaction Between Folk Narratives in Saltuknâme Epic

Pamuk Nurdan GÜMÜŞTEPE*

Öz

Mitolojiden destana, destandan halk hikâyesine, pek çok tür aynı kültür dairesi içinde ortaya çıkıp gelişen halk anlatıları olarak zaman zaman birbirinden etkilenmiş ve birbirlerine kaynaklık etmiştir. Mitolojiden başlayarak destana, destanla eş zamanlı şekilde de diğer türlere yansıyan bu etkileşim, Türk halk anlatı geleneğinin önemli bir zenginliğidir. Özellikle İslamiyet etkisinde teşekkül etmiş olan son dönem Türk destanlarından *Saltuknâme*, pek çok halk anlatısı türüne ait unsuru bünyesinde barındırması noktasında dikkat çeker. Söz konusu destan metni içeriğinde destanın yanı sıra; mitolojiye, masala, efsaneye ve menkıbeye dair motifleri barındırır. Esasında bir destan kahramanı olan Saltuk Gazi; destan metni içerisinde kimi zaman bir masal kahramanına, kimi zaman mitik dönemden kalma bir kahramana, kimi zaman da bir efsane veya menkıbe kahramanına dönüşür. Bu dönüşüm, destan metninin içeriğindeki diğer türlere ait pek çok motif sayesinde gerçekleşir. Bu çalışmada İslamiyet'ten sonra Anadolu coğrafyasında teşekkül eden destanların son halkasını oluşturan *Saltuknâme* destanının, Türk halk anlatılarındaki türlerin birbirine kaynaklık etmesi ve birbirinden etkilenmesini örneklendirmek amacıyla yeniden incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Saltuknâme*, masal, efsane, mitoloji, destan.

Abstract

From mythology to the epic, epic to folk tales, many genres, such as folk narratives that emerged and developed within the same cultural circle, have been influenced by and been the source of each other at times. This interaction, which begins with mythology and is also reflected in the epic and other genres, is an essential richness of the Turkish folk narrative tradition. *Saltuknâme*, which is one of the recent Turkish epics under the influence of Islam, attracts attention because it contains elements from numerous folk narratives. The epic in question has motifs from mythology, fairy tales, and legends, as well as epic. Saltuk Ghazi, who is primarily an epic hero, sometimes turns into a fairy tale hero, sometimes into a hero from the mythic period, and sometimes into a hero of legend or myth within an epic text. The reason for this transformation is the large number of motifs belonging to other genres in the content of the epic text. The present study aims to reexamine *Saltuknâme*, which is the last link in the chain of epics that emerged in Anatolian geography after Islam, to exemplify the genres in Turkish folk narratives being influenced by and providing references for each other.

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, e-posta: nurdangumustepe@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6250-5384.

Keywords: *Saltuknâme*, fairy tale, legends, mythology, epic.

Giriş

Destanlar; bir milletin tüm yaşantısına ve kültürüne dair kodları bünyesinde barındıran edebî verimlerdir. Zira destanlarda; o devrin kültürel alışverişlerini ve bir milleti millet yapan unsurları görmek mümkündür. “Claude Levi Strauss, T.O. Beidelman, Edmund Leach ve daha pek çok antropolog, sözlü geleneklerin geçmişe ilişkin boş bir meraktan ziyade, toplumun güncel kültür değerlerini yansıttığını belirtir.” (Ong, 2014, s. 65, Packard 1980’den). Bu kültürel kodlardan birisi de toplumun kabul etmiş olduğu ve yaşantısını ona göre sürdürmeyi tercih ettiği dindir.

Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra tarihlerinde yeni bir sayfa açmış ve bu yeni dinin temsilcisi olma vasfını yüklenmişlerdir. Müslüman olduktan sonra tarihleri boyunca süregelen cihan hâkimiyeti ülkeleri “İlâ-yi Kelimetu’llah” ülküsüne, alplık geleneği ise gazilik geleneğine dönüşmüş ve tarihlerinde yeni bir destan devri başlamıştır (Cunbur, 1992, s. 38). Fuad Köprülü, İslamiyet etkisiyle teşekkül eden destanların; Cengiznâme, Seyyid Battal Gazi, Danişmendnâme, Edigenâme ve Timurnâme olduğunu belirtir (2009, s. 68-89). Faruk Kadri Timurtaş, bu destanlara Manas’ı da eklerken (1965, s. 577) Abdurrahman Güzel ise İslamiyet’ten sonra teşekkül eden destanlara Satuk Buğra Han’ı, Anadolu Türklerine ait olan destanlara da Hamzanâme, *Saltuknâme*, Hızırnâmeler, Hz. Ali Cenknâmeleri ve Köroğlu Destan’ını ilave eder (2009, s. 124). İslamiyet etkisinde teşekkül eden ve Anadolu’nun ve Balkanlar’ın İslamlaştırılması sırasındaki büyük İslam kahramanlarının yapmış olduğu savaşları ve mücadeleleri anlatan destan zinciri; Battalnâme ile başlayıp Danişmendnâme ile devam ederek *Saltuknâme* ile de Anadolu’daki destan geleneğini sonlandıran önemli destan metinleri olarak karşımıza çıkar. Bu destanlardan *Saltuknâme*, Türk destancılık geleneğinde mühim bir konum teşkil eder.

Anadolu’nun İslamlaştırılması sırasında ortaya çıkan destan zincirinin son halkasını *Saltuknâme* oluşturur. Esas itibariyle Sarı Saltuk için; Balkanların İslamlaşmasında da öncü olmuş, Ömer Lütfi Barkan’ın deyimi ile bir “kolonizatör Türk dervişi” (2013, s. 66) demek de yanlış olmayacaktır. Sarı Saltuk’un menkıbeleri Şehzade Cem’in dikkatini çekmiş ve bunları toplaması için Ebu’l Hayr-ı Rûmî’yi görevlendirmiştir. O da bu vazifeyi yerine getirmek adına Anadolu’da yedi yıl boyunca dolaşarak Sarı Saltuk menkıbelerini toplamıştır. Ebülhayr Rûmî’nin yaklaşık 1480 yılında *Saltuknâme*’yi tamamladığı ve Cem Sultan’a sunduğu ve içeriğinde genel itibariyle XIII. yüzyıla ait olayların anlatıldığı düşünülmektedir (Akalin, 1994, s. 360). Bugün elimizde bulunan nüsha Ebülhayr Rûmî’nin yazmış olduğu ilk nüshadan 1000/1591 yılında kopya edilmiştir. Günümüze ulaşan eserin ilk nüsha olmadığı, içeriğindeki-özellikle o yıllarda gerçekleşen- Osmanlı-Safevî mücadelelerinin ortaya çıkardığı tepkilere ve daha sonraki tarihlerde yaşanan olaylara yer vermesinden anlaşılmaktadır (Ocak, 2011, s. 7).

Saltuk Gazi’nin tarihî ve menkıbevi kişiliği üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Hayatı üzerine yapılan araştırmalara göre Saltuk’un asıl adı Şerif Hızır veya Muhammed Buharî’dir. *Saltuknâme*’de Şerif Gazi, Seyyid Şerif, Seyyid Sultan, Sultan-ı Gaziyân, Sultan Baba, Saltık Baba, Sultan-ı Evliya, Saltık-ı Rûmi gibi adlarla anılan, Battal Gazi’nin soyundan gelen, ilk kahramanlığını 14 yaşındayken gösteren bir kahramandır. Kendisi, o yaşlarda Alyon-ı Rûmî’yi yenip onu Müslüman ederek İlyas-ı Rûmi adını veren, İlyas-ı Rûmî’nin de ona Saltık (çok güçlü erkek) adını verdiği kişidir (Ocak, 2011, s. 36). Ancak söz konusu olan *Saltuknâme* isimli destan metni olduğunda anlatılanlar; onun tarihî kişiliğinden daha çok menkıbevi ve hatta efsanevi kişiliği etrafında teşekkül eden olaylara

daha çok yer vermektedir. Bu durum da destan metninin içeriğine pek çok efsane, menkıbe ve hatta masal motiflerinin dâhil olmasına neden olmuştur.

Saltuknâme'nin esas konusu Sarı Saltuk'un hayatıdır. Fakat destan metninde onun hayatı ile ilgili anlatılanlara, başka gazilere ve velilere ait menkıbeler de eklenmiş ve zamanla bunlar birbirine karışmıştır. *Saltuknâme* destanında geçen menkıbeleri üç farklı grupta toplamak mümkündür. İlkinde Rumeli'nde ve Anadolu'da yapılan fetihler, çeşitli beylerle ve tekfurlarla yapılan savaşlar anlatılır. Bu anlatılar; Sarı Saltuk, Ahmed Fakih, Osman Gazi, Nasreddin Hoca, Sultan Alâeddin, Umur Bey, Gıyaseddin Keyhusrev, Karaca Ahmed, Cengiz Han ve Mevlâna gibi gerçek şahsiyetlerin etrafında teşekkül eden ve tarihî olayları konu alan menkıbelerdir. İkinci grup menkıbeler, Sarı Saltuk'un masal diyarlarında efsanelere ve masal diyarlarına has varlıklarla olan savaşlarının, mücadelelerinin anlatıldığı bölümlerdir. Son olarak ise Arabistan, Habeşistan ve Hindistan gibi diyarlarda geçen, Sarı Saltuk etrafında teşekkül eden, bir bakıma tarihî kabul edilse de içinde masal motifleri ve kahramanlarını da barındıran ve Saltuk'un kerametlerini de konu edinen menkıbelerdir (Akalin, 1994, s. 362). Ahmet Yaşar Ocak ise bu menkıbeleri iki başlık altında değerlendirmeyi doğru bulur. Ona göre bu iki başlıktaki menkıbeler mukayese edildiği zaman; birinci başlık altındakilerin büyük bir bölümü tarihsel esaslı olan, çekirdeğini Sarı Saltuk isimli kahramanın gerçek yaşantısından bazı kesitlerin oluşturduğu olaylardan ibarettir. Bu bölümlerde tabiatüstü motifler yok denecek kadar azdır. Oysa ikinci başlıktaki anlatıların çok azında gerçek cihat menkıbelerine dair anlatılar bulunup bunlar çoğunlukla masal karakteri gösteren anlatılardır (2011, s. 8). Demir ve Erdem'e göre (2007, s. 13) de üç ciltten oluşan bu destan metni, Anadolu'daki halkbiliminin temellerinin atıldığı bir kaynak niteliğindedir. Çünkü eserde en az iki destan (Kara Davut Destanı ve Müseyyeb Gazi Destanı), pek çok masal ve yüzlerce efsane bulunmaktadır. Yazarlara göre, belki de ilk masal ve efsane derlemeleri bu eserde yer alır ve ilk masal ve efsane derleyicisi de Ebu'l Hayr-ı Rumî'dir. Araştırmacılar tarafından *Saltuknâme* isimli destan metni ile ilgili öne sürülen tüm bu görüş ve düşünceler, İslami döneme ait söz konusu destan metninin diğer pek çok halk anlatısı türüne ait motifleri ve unsurları bünyesinde barındırdığını ispatlar niteliktedir.

Mit, destan, masal, halk hikâyeleri, efsane gibi Türk sözlü geleneğindeki anlatı türleri içerisinde mitler; bu anlatıların hemen hepsine kaynaklık etmiş, hepsi mitlerle art zamanlı, birbirleriyle ise eş zamanlı bir şekilde var olmuşlardır. Anlatı türleri zamanla kendi içerisinde gelişim gösterirken bu eş zamanlı şekilde var oluş; birbirleri ile yakın ilişki içerisinde olmalarına, birbirlerine motif ve epizot vermelerine ve anlatıcıların tavırlarına göre de birbirinin içine girebilmelerine yol açmıştır (Ekici, 2005, s. 228). Özellikle destan metinleri, mitlerden hemen sonra teşekkül eden epik anlatımlar olup fazlasıyla bu türden ve zamanla eş zamanlı şekilde var olduğu masallardan, efsanelerden, menkıbelerden pek çok motif ve unsuru bünyesinde barındırmaya başlamıştır.

İslamiyet etkisinde teşekkül etmiş olan son dönem Türk destanlarından *Saltuknâme* de pek çok halk anlatısı türüne ait unsuru bünyesinde barındırması noktasında dikkat çeker. Destan kahramanı olan Sarı Saltuk'un, metin içerisinde kimi zaman mitolojik bir kahramana kimi zaman destan kahramanına bazı bölümlerde ise bir masal kahramanına dönüştüğü görülür. Metinler arasındaki motif ve epizot alışverişi bazı bölümlerde öylesine kuvvetlidir ki okuyucuyu, destan metni içerisinde müstakil bir masal okuyormuş hissine sevk eder. Bu çalışmanın amacı; *Saltuknâme*'yi bu açıdan inceleyerek bünyesinde yer alan farklı türlere ait motifleri öne çıkarmak ve halk anlatıları arasındaki türler arası ilişkilere dair çıkarımlarda bulunmaktır. Bu çeşit yaklaşımların sözlü anlatı geleneğindeki karşılıklı aktarımları öne çıkaracağı ve metin merkezli araştırmalarda, anlatıların izini sürmeyi kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Bu çalışmadaki metinler; Şükrü Haluk Akalin

tarafından hazırlanan ve Kültür Bakanlığı Yayınları tarafından 1987, 1988, 1990 yıllarında üç cilt olarak basılan “*Saltuk-nâme I*”, “*Saltuk-nâme II*” ve “*Saltuk-nâme III*” adlı eserlerden alınmıştır.

1. *Saltuknâme*'de Yer Alan Mitolojik Motifler

1.1. Saltuk Gazi'nin Mitolojik Kimliği

Saltuknâme destanının mitoloji metinleri ile ilişkisi, hem mitik metinlere ait motif ve unsurları bünyesinde barındırması hem de destan kahramanının çizmiş olduğu profil ile ilgilidir. Destanın baş kahramanı olan Saltuk Gazi, özellikle mitolojik metinlerdeki evren tasavvuruna uygun mekânlar arasında seyahatlerde bulunması, şamanlara özgü çeşitli büyü/sihirlik olaylarla olan ilgisi ve şifacı kimliği bakımından bizlere mitik zamanlara özgü bir profil sunar.

Mitolojik metinlerdeki evren tasavvurunda; yer altı dünyası, yeryüzü ve gökyüzünde var olan bir yaşam söz konusudur. Bu mekânlardan gökyüzü, sembolik anlamda iyilik ve Tanrılarla özdeşleştirilirken yeraltı dünyası genellikle kötülüğün merkezi olarak kabul edilir. Yeryüzü ise insanların yaşamını sürdürmek durumunda kaldığı mekândır. Mitik evrendeki iyi ve kötü çatışmaları genellikle kahramanların bu dünyalar arasında gerçekleşen yolculukları ile ilişkilendirilir. Söz konusu durum, kaynağını mitlerden alan ve destan metinlerine yansımış olan en önemli unsurlardan birisidir. İncelemeye konu edilen *Saltuknâme*'de destanın baş kahramanı olan Sarı Saltuk, bazı bölümlerde dünyalar arası geçişe başvurur ve bu seyahatleri esnasında karşımıza pek çok mitolojik unsur çıkar.

Sarı Saltuk'un mitolojik bir kahramana dönüşmesine dair göze çarpan bir diğer husus ise onun büyü ve sihir unsurları ile olan yakından ilişkisidir. Ahmet Yaşar Ocak, onun büyü ile ilişkilendirilmesi ve sihirbazlıkla itham edilmesinin akla Şamanları getirdiğini belirtir. Onun ifadesiyle, “Türkmen babaları da Şamanlar gibi büyücülük bilmekte ve bunu uygulamaktaydılar” (2010, s. 21). Destan kahramanı Saltuk Gazi de tıpkı şamanlar gibi büyü ve sihir bilgisine sahip olup yeri geldiğinde bu unsurların etkisinden kurtulmaya da muktedirdir. Ancak büründüğü İslami vasıflar nedeniyle Tanrı tarafından yasaklanan büyü ve sihri gerçekleştiren hiçbir zaman Saltuk değildir fakat kendisinde bu bilgi mevcuttur ve sihri batıl edecek manevi güce de sahip bir kişiliktir. Saltuk Gazi, bir büyücü ya da sihirbaz değildir ancak düşmanları onu sihirbaz olarak nitelendirir. Bir bakıma şamanlar için de sadece büyücü demenin doğru olmayacağı, onların büyüü bir araç olarak kullandığı bilinmektedir. Saltuk Gazi'de de büyü ve sihirle olan ilişki, daha ziyade onun bilgisine sahip olma ve onun etkilerinden korunmaya yönelik vasıfları üzerinde taşıma şeklinde cereyan eder.

Şamanların/Kamların Türk mitolojisindeki büyüsel işlevi oldukça önemlidir. Onlar yalnızca din adamı değil aynı zamanda tabip, büyücü vazifelerini de görüyorlardı. Kamlar, büyü yapar, afsunlu sözler söyler ve kâhinlik yoluyla insanın içinden geçeni bilirlerdi. Aynı zamanda cin çarpmasını ve hastalıkları tedavi ederek gaipten de haber verirlerdi (İnan, 1976, s. 54; Tanyu, 1992, s. 503). Şamanlara ait tüm bu vasıflar içerisinde en öne çıkanlardan birisi de onların sahip oldukları şifacılık özelliğidir. Sağaltma yoluyla insanları hastalıklardan ve kötü ruhların etkisinden koruyan şamanlar, toplumda tabiplik görevini üstlenmiş kimselerdir. İncelemeye konu edilen destan metninin baş kahramanı olan Saltuk Gazi'de de şamanları hatırlatan bir şifacılık vasfı bulunur. Gazi, gözleri görmeyen bir kişiyi ağız barı ile tedavi eder ve görmesini sağlar (Akalin, 1990, s. 1-2). Çeşitli dualarla da hastaları iyileştiren Saltuk Gazi, şifalı otlar hakkında da bilgi sahibidir.

Şamanların Türk mitolojisinde hem dünyalar arasındaki yolcuğu gerçekleştiren hem Tanrı ve insanlar arasında ilişki kuran hem de büyü, sihirlik olayların merkezinde

yer alan bir kişi olması; onun etrafında gelişen olayların sözlü gelenekteki anlatılara da birer motif olarak yansımaya neden olmuştur. Destanlar da bu anlatıların başında gelir. İslamiyet etkisinde teşekkül etmiş olan *Saltuknâme* destanında da Saltuk Gazi; büyüleri bozan, insanları iyileştiren, tılsımları yok edebilen vasıflara sahip olması yönüyle bize şamanları hatırlatır.

Türk destanlarının tamamı söz konusu olduğunda özellikle “arkaik destanlar”¹ olarak adlandırılan ve kahramanlarının mitik güçlere sahip olduğu, olayları üç boyutlu (yer altı, yeryüzü ve gökyüzü) bir dünya anlayışı çerçevesinde gerçekleşen, kahramanlık karakteri ağır basan ve mit ile klasik anlamda epos arasında yer alan (Bekki, 2009, s. 20) eski Türk destanlarında daha çok karşımıza çıkan mitolojik etki, bir İslami dönem destanı olan *Saltuknâme’ye* kadar uzanmış, hatta destan kahramanı Saltuk Gazi metnin bazı bölümlerinde mitik bir kahramana dönüşmüştür. Arkaik dönemlerdeki destanlardan *Saltuknâme’ye* kadar uzanan bu mitolojik etki, destanlar ve mitler arasındaki etkileşimin asırlar sonra bambaşka coğrafyalarda, bambaşka dinlerin ve kültür dairelerinin etkisinde teşekkül eden metinlerin dahi birbirini etkileyebildiğinin kanıtıdır.

1.2. *Saltuknâme’de* Yer Alan Kült Unsurları

Mitolojilerde kült dediğimiz kavram büyük önem teşkil eder. Kült terimi, mitolojilerde ve sosyal bilimlerde genel olarak tanrıya, tanrısal olarak kabul edilen şeylere veya doğaüstü güçlere sahip olduğuna inanılan unsurlara saygı göstermek ve tapınmak anlamlarında kullanılır. Daha özel olarak ele alındığında tanrısal ve doğaüstü güçlere sahip şeylerle ilgili inanç örüntüsü olarak da tanımlanabilir (Dilek, 2015, s. 275-276). Bu inanç örüntüsünde “kötü” olarak kabul edilen tanrı ya da tanrısal güçlerden korunma, “iyi” olarak nitelendirilen unsurlara yaklaşma ve esirgenmeyi amaçlayan inanç ve bağlılık göstermek esasına dayalı bir örnek üzerine kalıplaşmış, “ritüel” veya “rit” karakterindeki unsurlar yer alır (Çobanoğlu, 2018, s. 107). Türk mitolojisi de “kült” olarak kabul edilen pek çok unsuru bünyesinde barındırır. Bunlar içerisinde bazıları zamanla değiştirilen dinlerle de bütünleşmiş, kazandığı yeni anlamlar ve fonksiyonlarla birlikte sözlü anlatılara da yansımıştır.

Kökenini mitlerden alan çeşitli “kült” unsurlarına İslamiyet sonrasında teşekkül eden destanlarda dahi rastlamak mümkündür. *Saltuknâme* destanında da Saltuk Gazi’nin mitolojik evrenlere ait mekânlar arasında gerçekleştirdiği yolculuklar, pek çok mitolojik kült unsurunu ihtiva eder. Bunların içerisinde en sık karşılaşılan ve destan metni boyunca da etkili olanlar; “Hızır-İlyas kültü”, “dağ kültü”, “ağaç kültü” ve “su kültü” olarak sıralanabilir.

1.2.1. Hızır-İlyas Kültü

“Hızır-İlyas kültü”; köken itibariyle İslam kaynaklı olmakla birlikte Türk mitolojik unsurlarıyla bezenmiştir. Hızır veya diğer ifadeyle Hızır-İlyas; insanların ümit ve imkânları tükendiğinde çağrılan ve çağrıldığında da mutlaka geleceğine inanılan, sonsuz güce sahip semavi kurtarıcıdır (Dilek, 2021, s. 370-371). Bahaeddin Ögel; Türklerin İslamiyetten sonraki Hızır inancının mitolojik kökenini İslamiyet öncesi “Gök sakallı, Ak sakallı, Kocalar”da arar. Ona göre bu eski Türk Kocaları, Eski Türklerde insanların yardımına koşan ve Kıdır/Kısır gibi adlarla anılan kimselerdi (1995, s. 89). İslamiyet’in etkisi ile bu inanç Hızır-İlyas kültü etrafında yeniden şekillenmiş ve pek çok halk

¹ Saltuknâme destanı, İslami dönem bir Türk destanı olmasına rağmen arkaik destanlar dediğimiz eski Türk destanlarından da ziyadesiyle etkilenmiştir. *Saltuknâme’de* yer alan; “mağara”, “olağanüstü kahraman (ölümsüz olması gibi vasıflara haiz)”, “konuşan, yardımcı ve savaşçı balık”, “kılık/suret değiştirme”, “vahşi hayvana binme” gibi motifler, arkaik kahramanlık destanlarından söz konusu destan metnine yansıyan etkinin ispatı niteliğindedir (Bekki, 2014, s. 316-322).

anlatısında olduğu gibi destanlara da yansımıştır. *Saltuknâme'*de Hızır; Saltuk Gazi için her zaman en önemli yardımcı olmuş, onun zaman ve mekânı aşan olağanüstü yolculuklar yapmasına vesile olmuş, aynı zamanda büyü ve sihir unsurları ile mücadelesinde de ona yol göstermiş ve çeşitli dualar öğretmiştir. Hızır'ın öğrettiği duaların kurtarıcı fonksiyonu bulunmaktadır. Bu dua okunduğu zaman bizzat Hızır gelmesi dahi var olan büyü veya sihir derhal son bulmakta ve kahraman kurtulmaktadır.

Söz konusu tüm bu özellikleri ile destan metninde kahramana yardımcı olan Hızır-İlyas kültünün, eski Türklerdeki kut iyesi inancına dair mitolojik izler barındırdığını söylemek mümkündür. İslamiyet'ten önceki dönem Türk inanç sisteminde olan ve bazıları İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemde de varlığını sürdüren, kendisine Tanrı tarafından kut verildiğine inanılan ulu ruh, kişi veya varlıklar ata ruhlarına gösterilen saygı dolayısıyla, yeniden şekillenmiş ve hayatları etrafında teşekkül eden anlatımlar ile ulu kişilerin/evliyaların şahıslarına mal edilmiştir (Çetin, 2002, s. 32-33). Saltuk Gazi'nin her zaman yanında gördüğümüz Hızır motifinin de Eski Türk inanç sisteminde kendisine kut verilen ulu kimselerden biri olduğu, İslamiyet ile yeniden şekillendiği ve destanda yoğun bir şekilde fonksiyonel olduğu görülmektedir.

1.2.2. Dağ/Ağaç/Su Kültleri

Hızır-İlyas kültü dışında *Saltuknâme'*de; "dağ kültü", "ağaç kültü", "su kültü" ile ilgili mitolojik unsurlar da tespit edilmiştir. İslamiyetten önceki Türk inanç ve pratiklerinde Yer-Sub/Yer-Su kültü, yani tabiat kuvvetlerine inanma, bunlara kutsallık yükleme önemli bir konum teşkil eder. Türkler, heybeti ile en fazla dikkat çeken tabiat unsurlarından biri olan dağlara da özel bir anlam yüklemiş ve bu zamanla kült halini almıştır. Dağlar; ulaşılması mümkün olmayacak kadar yüksekte ve her şeyin üstünde olmaları yönüyle ilkel insan için erişilmezlikle birlikte kutsal kabul edilmelerine neden olmuştur. Mircea Eliade'ye göre (2003, s. 61-62), "en yüksek olmak", tanrılara özgü bir niteliktir. İnsanın ulaşamadığı yukarı bölgeler (yıldızlı gök gibi), tanrıların mekânı kabul edilir. Aynı zamanda gökle yerin birleştiği nokta olması dolayısıyla dağ dünyanın merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle belki de dağlar, dünyanın en yüksek yerleridir. Bunun için de kutsal bölgeler-kutsal yerler, tapınaklar, saraylar, kutsal şehirler-dağlarla özdeşleştirilirler ve merkez kabul edilirler. Bu anlamda dağlar, göğe yakın olmaları ve dünyanın merkezi kabul edilmeleri nedeniyle de çift yönlü bir kutsallığa sahiptir (Eliade, 2003, s. 114). "Eski Türklerin mitolojik inanç sisteminde önemli bir yer tutan dağ, orman, dere ve ağaç, mitolojik yerana kompleksine girmekle birlikte zamanla iye kategorisi bağlamında da değer kazanmıştır." (Bayat, 2006, s. 48). Dağ ve onunla eşleştirilen dağ iyesi, zamanla Türk mitolojisinden halk anlatılarına da kutsallık yüklü bir motif olarak aktarılmıştır. *Saltuknâme* destanında da "dağ kültü" ile açıklanabilecek çeşitli anlatıların mevcudiyeti tespit edilmiştir.

Dağların ve dağlardaki mağaraların mitolojilerde, Buda ve Uzakdoğu dinlerinde ibadet yeri olarak algılandığı bilinmektedir. *Kutadgu Bilig'*de dağlardaki bu ibadet tarzı üzerinde çok durulur. Zaman zaman bu esere göre "dağa ulaşma, bir kemâlât gibidir". Zahit olma da ancak dağlara çekilme ile mümkün olabilir (Ögel, 1995, s. 426). *Saltuknâme'*de de Saltuk Gazi'nin sıklıkla dağlara çekilerek ibadet ettiğine şahit oluruz. Destan metninde Şerif'in dağda ibadet etmesi bir yerde şöyle aktarılır:

"Dahu kendü yoldaşlarıyla toğru ol Kûh-ı Bülend'e gitti kim Yir Alagöz anda habs olmuş idi. Yitişti toğru yürüye dağın üstüne çıkdı. Ol tağ kara tuman içinde idi. Ol tağ üstünde bir düzce yir vardı, anda hâcet namâzın kıldılar." (Akalin, 1988, s. 218).

Metnin devamında, Saltuk Gazi'nin söz konusu dağa elleri ile ektiği güllerin de kıyamete kadar o dağda var olmaya devam edeceği aktarılır. Destanın diğer pek çok

bölümünde de Saltuk Gazi'nin "ulu dağ" olarak anılan dağlarda bulunduğu şahit oluruz. Bunlardan bazıları; "Kûh-ı Argaç", "Kûh-ı Şu'a", "Kûh-ı Elburz", "Alagöz Tağ" diye anılan ulu dağlardır. Saltuk, bu dağların bazılarında çeşitli makamlara ulaşır, bazıları ise ziyaret makamı olarak da anılır. Hunlardan itibaren Türklerin Tanrı'ya kurbanlarını yüksek dağ tepelerinde sunduğu bilinmektedir (İnan, 1976, s. 31-32). Zamanla yörelerde, tepelerinde bir makam olduğu bilinen dağlar ziyaret yeri haline gelmiştir. Destan metninde Saltuk Gazi, Hindistan seferi sırasında Banu'ya "Atamız Âdem-i Safi nerededir?" diye sorduğunda Banu, o makamın karşındaki yüksek dağda olduğunu kendisine iletir. Dağdaki makam hakkında anlatılanlar metinde şöyle ifade edilir:

"Pes Hazret-i Şerif ve pâdişâh-ı Şaz ve pâdişâh Bânû haslarıyla geldiler, ol tağa çıktılar... Bir ulu sahrâ gördiler. Orta yirinde bir gönder yapmışlar, anun önünde bir çeşme akar... İlerü vardılar. Şerif ne gördü? Gördi kim yüz yigirmi dört 'arış yir döşentüp yatur bir ulu sin ayağı ucında bir ma'bed-gâh dahı ancılayın varup ziyaret itdiler. Şerif başı tarafına oturup bülend âvâzla hûb sadâyla Kur'ân başlayup okudu kim pâdişâh Bânû ve pâdişâh-ı Şâz ve havâsı hayrân kaldılar." (Akalin, 1987, s. 356).

Söz konusu dağda bulunan makama çıkan Saltuk'un ve Banu'nun güzel kıyafetlerini giydikten sonra oraya çıkmaları, oranın bir mabet olduğunun ifade edilmesi; dağlara yüklenen kutsallığın ve bu makamlardaki atalar kültü ile dağ kültürünün iç içe geçişinin yansımasıdır.

"Dünyanın merkezi olan kutsal dağ veya mekân simgeçiliğinin bir başka şekli de, göğün ve dünyanın birleştiği dünyanın göbeği, göğün göbeği veya dünya ağacı anlayışıdır. Buna göre, ağacın kökleriyle yeraltına, gövdesiyle yeryüzüne, dallarıyla gökyüzüne bağlı olması, onun bu üç dünya katmanını birleştiren eksen olduğu tasarımına yol açmış olmalıdır." (Dilek, 2015, s. 278). "Kozmik ağaç" olarak nitelendirilen bu ağaç dünyanın merkezindedir, onun için de ağacı, tıpkı dağ ve kutsal mekânlarla birlikte "merkez simgeçiliği" kavramı içerisinde düşünmek gerekmektedir (Ergun, 2004, s. 18). Ağaca yüklenen bu anlam neticesinde zamanla "Ağaç ve orman kültü" olarak da anılan bu kült, Eski Türk inancını meydana getiren "Yir-sub/Yer-su" iyeleri telakkisi içinde yer almaktadır (Özarslan, 2003, s. 95). İduk yani mukaddes (yir) yer ve sub (su) yanında, Göktürklerin Ötüken yış dedikleri ve kutsal kabul edilen ormanları da vardı. Tarih öncesi devirlere ait mitolojik kökenli metinlerde hakanlar ve dünya güzeli eşleri, mukaddes ağaçlardan türemiş olurlardı (Özkan, 1998, s. 28; İnan, 2013, s. 62). *Saltuknâme* destanında da ağacın önemli bir yere sahip olmasının nedenini Yüce; "...ağacın çok eski devirlerde Türklerde dinî ve sihrî bir mahiyet arz etmesinde ve bu inanışların, geleneklerin İslami dönemde de devam etmesinde aramak lazımdır" (1987, s. 257) şeklinde açıklar. *Saltuknâme'*de ağacın üzerine altından ve gümüşten süs eşyaları asılarak ağaca secde edildiğinden, tapınıldığından bahsedilir (Akalin, 1987, s. 326). Bu ağaç insan gibi konuşan olağanüstü vasıflara sahiptir ancak Saltuk Gazi bunun şeytan işi olduğunu düşünerek ateşe vererek onu yok eder. Burada ağaca yüklenen anlamın İslamiyet'le bağdaşmaması dolayısıyla bir ortadan kaldırma söz konusudur. Ancak destanın bazı bölümlerinde ağacı kutsal sayma inancının İslami inançlarla sentezlenerek devam ettirildiği de görülür.

*Saltuknâme'*de yemişi insan şeklinde olan Vakvak ağacından bahsedilir. Bu devasa ağacın üzerinde Simurg'un yuvası vardır (Akalin, 1987, s. 105-106). *Saltuknâme'*de ağacın kutsal olduğunu doğrudan belirten cümleler de yer alır. Abdülkadir İnan, Şor avcı Türklerinin ağaçların kutsiyetinden dolayı ava çıkacakları gün cinsi münasebette bulunmadıklarını belirtir. *Saltuknâme'*de de "...cenabetli ağaç dibine varan sayru olur" (İnan, 1976, s. 40; Yüce, 1987, s. 266) denilmektedir. Yine destan metninde Saltuk Gazi'nin ağaçtan kılıcının tüm kafirleri doğrayıp geçebildiği ve hurma ağacından yapıldığı belirtilir. Bu ağaçtan kılıcın Saltuk Gazi'ye Hz. Muhammed'den intikal ettiğine

inanılmakta ve bütün kutsiyetini İslamiyet'ten aldığı görülmektedir (Yüce, 1987, s. 268). "Tahta kılıç, Türk destan geleneği içinde var olan ağaç kültürünün devamı niteliğini taşımaktadır." (Gürgendereli, 2015, s. 296). *Saltuknâme*'de yer alan ağaç kültüne dair motiflerin zamanla İslamiyet etkisiyle harmanlanarak bu destan metnine yansdığı görülmektedir.

Saltuknâme destanında karşımıza çıkan bir diğer kült unsuru "su kültü"dür. Su; yaratılış, hayat verme ve doğum fonksiyonları dolayısıyla da insan hayatında önem kazanmıştır. Su; hem en önemli ihtiyaç kaynağımız olarak hem de inanışlar, ritüeller, yasaklar ve yaptırımlarla inanç dünyamızdaki yerini almıştır (Turan, 2018, s. 83). "Mitolojilerde kutsalın su ile kendini ifade ettiğini görmekteyiz. Su, yaratılmış olan ya da yaratılabilecek olan her şeyin temelidir ve var oluşun evren çapında toplamını simgelemektedir. Su, tanrının, yaratımın, üremenin, doğumun, bolluk ve bereketin ve ayrıca yok oluşun, şekil değiştirmenin evrensel simgesidir." (Baysal, 2020, s. 40). Yaratılış mitlerindeki fonksiyonu itibariyle suyun hayatın kaynağı olduğu düşüncesi Türk mitolojisinde de yaygın görüş olarak benimsenir. Bu durum suya yüklenen kutsiyetin en önemli nedenlerinden birisidir. Bahaeddin Ögel'e göre (1995, s. 315) Türkler, Yer-su yani yerler ve sular anlayış ve inanışına büyük bir değer vermiş, suyu kutlulaştırmış ve ona kişilik vermişlerdir. Toplum hayatında bu denli önemi olan ve kutsal kabul edilen su, anlatılara da çoğu zaman mitik bir motif olarak aktarılmıştır. *Saltuknâme* destanında da suyun iyisi olduğu sık sık dile getirilir. Öyle ki Saltuk bazı bölümlerde su iyisine seslenir ve onunla konuşur.

Saltuk Gazi, ordusu ile birlikte Nil nehrinden geçecek yeri bulamayınca adamlarının birinden suya seslenmesini ve su sahiplerini çağırarak geçidin nerede olduğunu sormasını ister. Adamlar Saltuk Gazi'nin dediğini yaparlar ve suya seslendiklerinde Nil nehrinin her yerinden adamlar (periler) çıkarak geçidin yerini Saltuk Gazi ve ordusuna gösterirler (Akalin, 1987, s. 312-313). Bunlar suların altında yaşayan su sahipleridir. Bu vaka akla Türk mitolojisindeki her yerin ve varlığın bir ruhu, ıssı/ezzi (iyesi) yani sahibi olduğu inancını getirir. Her mekân gibi sular da sahiplidir. Suların sahipli olduğu, destanlarda ve masallarda buradaki gibi su perileri ile ifade edilmiş ve sulak olan yerlerde çeşitli ruhani varlıkların yaşadığına dair yaygın inanç korunmuştur. Suların ruhu olduğuna dair bir başka anlatı da Saltuk Gazi'nin karşısına çıkan Zibak Denizi ile ilgilidir. Bu denizin kim kendisine yaklaşırsa tanıyıp taşarak ileri geldiğinin anlatılması (Akalin, 1987, s. 112), suyun kişileştirilmesine örnek kabul edilebilir.

Saltuknâme'de dört ulu ırmaktan bahsedilir. Nil, Fırat, Ceyhun ve Seyhun ırmakları olarak aktarılan ve cennetteki Tuba ağacının dibinden, dört tarafından çıktığı söylenen bu dört su, yaşama kaynaklık etmeleri yönüyle ve cennetten geldikleri belirtilerek kutsallaştırılmıştır (Akalin, 1987, s. 364). Türk mitolojisinde de "yedi derya, dört ırmak" kutsiyet atfedilen bir öge olarak varlığını korur (Ögel, 1995, s. 383-384).

Suyun destanda şifa kaynağı olarak da yer aldığı bölümler mevcuttur. Bu hususu örnekleyen bir anlatı metinde şöyle aktarılır:

"*Sinob'da Seyyid'ün derya kenarında bir ab-dest alacak yir vardı, daim anda vuzû iderdi. Şimdiki hâlde her kim gıcik ola, ol yirde elin suya soka yarasından taşra kurducuğazlar çıkar gıcik gider ve dahu ol yirde her kim kumuna gire, yata sızısı varsa mafasillarından gide. Ve bir binarı var Boz-depe'de anuñ suyun içen yürek ağrısından kurtıla.*" (Akalin, 1988, s. 27).

Eski Türklerden itibaren hastalıkların tedavisinde, halk hekimliğinde su bir şifa kaynağı olarak kullanılmagelmıştır. Suyun sağaltımlarda kullanımı her ne şekilde olursa olsun amaç onun sahip olduğu düşünülen Tanrısal güçten yararlanmaktır (Baysal, 2020, s.

239). Destan metninde söz konusu suya girenlerin hastalıklarından arınmasının arkasında, Saltuk Gazi'nin o suda eskiden sürekli abdest almış olmasının yer alması suya atalar kültü ile birlikte yüklenen çift yönlü bir kutsallık neticesinde onu şifa kaynağına dönüştürme olarak kabul edilebilir.

1.3. Mitolojik Kökenli Hayvanlar

Saltuknâme destanının mitolojik öğeler bakımından barındırdığı zengin içeriğin bir diğer önemli unsuru çeşitli "mitolojik kökenli hayvanlar"dır. Mitik metinlere göre insanların yaratılıştan itibaren evrende birlikte yaşamak durumunda kaldığı hayvanlardan bazıları, insanlar tarafından kutsal kabul edilmiş ve zamanla sözlü anlatıların hemen hepsinde motif olarak kullanılmıştır. Türk mitolojisinde de kendilerine kutsallık atfedilen ve farklı mitik metinlerde çeşitli anlamlar kazanmış olan "kurt", "kartal", "anka kuşu", "ejder" gibi pek çok hayvan sembolizmine rastlamak mümkündür. Mitlerden destanlara da aktarılan bu hayvan motifleri, köken itibarıyla kutsallıklarını mitlerden alsalar da zamanla içeriğinde yer aldığı destan metninin teşekkül ettiği kültür dairesinden de etkilenerek farklı anlamlar kazanmıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra teşekkül eden destanlardan biri olan *Saltuknâme*'de de kökenini mitlerden alan ancak zamanla İslamiyet'in de etkisi ile yeni anlamlar kazanmış pek çok hayvan mevcuttur.

Çalışmanın kapsamını açacağından destan metninde tespit edilen tüm mitolojik kökenli hayvanlara dair örnekler yer verilmesi mümkün değildir. Ancak *Saltuknâme*'de yer alan mitolojik kökenli hayvanlardan en sık karşılaşılanların; "ejderha, yılan, horoz, balık, at, gergedan, mitolojik kuşlar" olduğunu söylemek mümkündür. Mitik devirlerden itibaren kendilerine çeşitli anlamlar yüklenen bu hayvanlar içerisinden "atlar", "balıklar" ve "Simurg" gibi mitolojik kökenli bazı kuşlar, destanda genellikle kahramanın yanında, ona yardımcı olan hayvanlar olarak yer alırlar.

Atlar, Türk Şamanizm'inde şamanın gökyüzüne çıkacağı bineği ve kurbanlık hayvan olarak önem kazanmıştır. Çoğu zaman da Gök Tanrı'nın simgelerinden biri olarak kabul edilmiş ve ona kurban olarak sunulmuştur. Şamanlar, at yardımıyla göğe yükselebildiği için atlar kanatlı olarak tasavvur edilmiş, bu atlar şamanlara yer altına inerken ve gökyüzüne çıkarken araç olmuşlardır (Çoruhlu, 2002, s. 140-141). Şamanların en önemli yardımcılarından biri olan atlar, mitik anlatılardan itibaren destanlarda da kahramanların en önemli yardımcısı olma vasfını sürdürmüşlerdir. Hatta kabul edilen İslamiyet dini ile de ata yüklenen kutsallık değişmemiş, atlarla ilgili pek çok inanış İslamiyet sonrasında da devam etmiştir. Nitekim *Saltuknâme* destanında da Saltuk Gazi'nin atı olağanüstü vasıflara sahip kutsal bir yardımcı olarak karşımıza çıkar.

Saltuknâme'de mağara, deniz ve gök menşeli atlara rastlanılmaktadır. *Saltuknâme*, *Battalnâme*'nin devamı gibi ortaya çıktığı için bu destanda karşımıza çıkan ilk efsanevi at Battal Gazi'nin atı Aşkar'dır. Gece rüyasında Battal Gazi'yi gören Saltuk Gazi, ondan Aşkar'ı nerede bulabileceğini öğrenir. Her iki destanda da atın üzerinde Hz. Hamza'nın savaş aletlerinin bulunduğu belirtilmesi gibi unsurlar, bu destana İslamiyet'in verdiği yeni bir çehre olmasına rağmen destandaki atın mağarada bulunması eski Türk inanışlarının kalıntısıdır. Daha sonra Şerif'in atı yine bir mağarada kaybolunca bu atın yerinde gök renkli bir at bulunur. Uçuşuna dair kayıtlar olan bu atın adı Ankabil'dir. Saltuk Gazi ne zaman darda kalsa tüm teçhizatları ile birlikte Hızır tarafından ona ulaştırılan bu atlar da sonrasında kaybolur. *Saltuknâme*'de bundan sonra zaman zaman Saltuk Gazi'ye yardım etmek için uçan ve denizden çıkan atlar sahneye çıkar. Saltuk Gazi'nin zor durumlarda yardımına koşan atının adı destan metninde "Kurban" ve "Semend-i Sebz" olarak geçer. Semend-i Sebz, yeşil kula at demektir ve *Saltuknâme*'ye göre bu at denizden çıkmıştır (Yüce, 1987, s. 227-232). Mitolojik kökenli vasıflarla donatılmış olan at motifi, destan boyunca İslamiyet'i yaymayı kendisine vazife edinen

destan kahramanının ideolojisine uygun olarak İslami çehreye de uygun olacak şekilde yansıtılmıştır. Netice itibarıyla at, *Saltuknâme'*de de arkaik döneme ait destan metinlerinde ve mitolojide olduğu gibi kahramana yardımcı olan, olağanüstü vasıflarıyla onun zorluklarla baş etmesine yardım eden bir hayvan olarak varlığını korumuştur.

Destan metninde karşımıza çıkan ve özellikle mitlerden beslenen arkaik kahramanlık destanlarında da rastladığımız “konuşan, yardımcı ve savaşçı balık” motifi de kahramana yardımcı olan hayvanlardan biridir. Destanda bir sandığın içerisinde denize atılan Saltuk, sandığın içinde 17 gün kalır. 17 gün sonra sandıktan kurtulunca yüzerek kıyıya ulaşmak ister ancak güçsüz düşmüştür. Bu sırada dua eder ve bir balık onun yardımına gelir. Bu kısım metinde şöyle aktarılır:

“Na-gah kudret-i Hak’la bir balık çıkageldi, Şerif’i arkasına alup dahi Hakuñ hikmetiyle adam gibi söyledi. “Korkma benden, ben Yunus Peygamber’i-‘aleyhi’s-selâm-kırk gün karnumda götürdüm.” dedi. Şerif’i arkasına alup üç gün gitti. Dördüncü gün bir kenara çıktı, vedâ idüp gitti” (Akalin, 1988, s. 16-17).

Arkaik dönem destanlarında balığın konuşması doğal olarak karşılanırken *Saltuknâme'*de bu husus İslamiyet’in etkisi ile Hakk’ın hikmetine bağlanmıştır. Maaday-Kara destanında dünyanın birbirine benzer iki balının üzerinde durduğu aktarılır. Altay yaratılış mitinde de Tanrı Ülgen yeri ve göğü yarattıktan sonra dünyaya destek olmaları için üç balık yaratmıştır (Bekki, 2014, s. 321). Balık, mitlerdeki ve arkaik destanlardaki olumlu vasfını *Saltuknâme'*de de korumaya devam etmiş, yukarıda anılan bölümde ve destanın diğer kısımlarında da genellikle kahramana yardımcı bir hayvan olarak yer almıştır.

*Saltuknâme'*deki mitolojik kökenli hayvanların içerisinde kötülüğü sembolize eden ve baş kahramanın karşısına engel olarak çıkanlar da mevcuttur. Saltuk Gazi’nin destan boyunca en sık karşılaştığı bu varlıklardan birisi ejderler (ejderhalar)’dır. Bahaeddin Ögel’e göre ejderha, Türklere çok eski çağlarda Çinlilerden geçen bir motiftir. Hatta Hunların başkentlerine Ejderha şehri (Lung-ch’eng) dedikleri, halka doğru inildikçe ise bu kutsiyetin yılan üzerinden sağlandığı tespit edilmiştir. Ögel (1995, s. 566-567); Kaşgarlı Mahmud’un eserinde “Büke” olarak geçen kelimenin, ejderha için söylenmiş en eski Türkçe sözcük olduğunu söyler ve daha çok “Yedi başlı Yel-büke” olarak geçtiğini, yiğitlere dahi bu adın verildiğini aktarır. Türk Şamanizm’inde de yılan yer altı dünyasının hâkimi Erlik’i sembolize eden hayvanlardan birisidir. Hristiyanlığın ve İslamiyet’in etkisinin inkâr edilemez olduğu, Radloff’un tespit ettiği Yaradılış Efsanesinde de yılan; Erlik’e uyan, Tanrının sözünden çıkan ve cezalandırılan bir varlık olarak karşımıza çıkar (Çoruhlu, 1994, s. 38-46). İslamiyet etkisinde teşekkül eden destanlara da aktarılan ejderha motifi, yine düşmanlığı ve kötülüğü sembolize eden anlamını korumuş, kahramanların karşısına İslamiyet’i yayma yolunda bir engel olarak çıkmıştır. Saltuk Gazi de destanın pek çok bölümünde ejderhalarla karşılaşır ve mücadele eder. Hatta destan metninin üçüncü cildinin sekizinci bölümü olan; “Kıssa-i Helâk-Kerden-i Evrân Der Kûh-ı Nirkâb” (Saltuk Gazi’nin Nirkab Dağı’ndaki Ejderha’yı Öldürmesi) (Akalin, 1990, s. 178-198) müstakil bir ejderha cengine ayrılmıştır.

Saltuknâme destanında iyi ile kötünün mücadelesi İslami bir çehreye büründürülerek aktarılsa da mitoloji metinlerinden itibaren karşımıza çıkan bu çatışmanın, İslamiyet sonrası bir destan metninde hala mitolojik kökenli çeşitli hayvan sembolleri kullanılarak yansıtıldığı göze çarpmaktadır.

1.4. Mitolojik Kökenli Sayılar

İnsanoğlunun gündelik hayatının bir parçası olan sayılar, zamanla sembolik anlamlar kazanarak anlatılara da yansımıştır. Schimmel’e göre (1997, s. 20) sayılar, zaman

içerisinde onları çeşitli kehanetlere ve büyüsel işlemlere uygun hale getiren özel güçlerle donatılmıştır. İcracılar, büyüler sırasında olayları istedikleri şekillerde yönlendirmek için yaptıkları işlemlerde belli formüllerden yararlanırlar. Sayılar bu formüllerde büyük rol oynar. Çünkü yapılan büyüün istenilen sonucu vermesi için; söz konusu formüllerin doğru uygulanması, tekrarlamaların doğru sayılarda yapılması gerektiği inancı hâkimdir.

Günümüzde bu çeşit tekrarlar ve çeşitli formüle dökülen uygulamaların sadece büyüsel işlemlerde değil hayatın her alanında karşımıza çıktığını görmek mümkündür. Halk anlatılarına da yansıyan bu çeşit formülistik sayılar, ilk anlamlarına mitolojik anlatılar sayesinde kavuşmuş ve sonraki dönemlerde diğer anlatılara aktarılarak varlığını devam ettirmiştir. *Saltuknâme* adlı İslami dönem Türk destanında da kırk, üç ve yedi gibi formülistik sayıların sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Hızır hakkındaki motiflerde, çeşitli ibadetler ve kerametler için belirtilen sürelerin sıklıkla kırk gün olarak ifade edildiği görülür. Ayrıca destan boyunca kırk gün tutulan ölüm yası, kırk yiğit, kırk gün süren savaşlar ve seferler için de aynı sayı fazlasıyla tekrarlanmıştır. Simurg'un Saltuk Gazi'yi götürdüğü yolda süre olarak üç gün üç gece uçması, asılan bir kâfirin başının üç gün sergilenmesi veya gerçekleştirilen barış anlaşmalarının üç yıl şartı ile yapılması gibi örnekler, üç sayısının formülistik kullanımına örneklik teşkil eder.

Söz konusu tüm mitolojik kökenli motif ve unsurlar, *Saltuknâme* destanının İslami ideolojisiyle senkretik bir biçimde varlığını sürdürmüştür. Bazıları İslamiyet etkisine bürünürken bir kısmı tam anlamı ile mitolojik metinlerdeki anlayışa uygun bir şekilde bu destana yansıtılmış ve mitolojiden destana geçişte halk anlatıları arasındaki motif alışverişine asırlar sonraki bir destan metninde dahi rastlamanın mümkün olduğunu göstermiştir.

2. Saltuknâme'de Yer Alan Masal Motifleri

Belli bir tarihsel dönemde toplumun başından geçtiğine inanılan çekirdek olayların etrafında teşekkül eden destanlarda, anlatıcının hayal gücüyle birlikte gerçeklikten fazlasıyla uzaklaşılabilir. Faruk Kadri Timurtaş bu durumu; "Destanların bir kısmı inanılması mümkün olmayacak kadar hayalidir." (1965, s. 578) şeklinde açıklar. Destanların tarihten izler sunduğu bilinir ancak hiçbir zaman tarihin aslı olarak kabul edilmez ve söz konusu tarihsel araştırmalar olduğunda bu metinlere her zaman ihtiyatlı yaklaşılır. Destanların olağanüstü özelliklerle donatılmış kahramanlarının yaşadığı olağanüstülükler anlatılırken bazı zamanlar akla hayale sığmayacak, gerçek hayatta karşılıkları bulunmayan kavramlara ve varlıklara rastlamak mümkündür. Özünde tarihin gerçek bir kesitinden esinlendiğini bilsek de destanlardaki bu hayali atmosfer bazı zamanlarda okuyucuya masal dünyasını anımsatır.

Boratav'a göre (2009, s. 26) masal, en eski çağlardan beri başka anlatı çeşitlerini de konularıyla beslemiştir. Bu anlatılardan biri de Boratav'ın "geçit çeşitler" olarak nitelendirdiği ve Battalnâme ile örneklediği destan metinlerimizdir. Yazarın "geçit-çeşitler" olarak nitelendirdiği ve Battalnâme ile örneklediği metinlerden bir diğeri de *Saltuknâme*'dir. İslamiyet, bu çeşit destan metinlerindeki olaylara yön veren esas unsurdur. Nitekim bu destanlarda görülen mistik, olağanüstü davranışların kaynağı da İslamiyet'tir. Dini yüce tutma gayesi ile gücünü İslamiyet'ten alan bu kahramanlar ekseriyetle; karşılıklarına ne kadar büyük bir ordu çıkarsa çıksın, ne denli görülmedik varlıklarla, canavarlarla savaşlırsa savaşsınlar asla yenilmeyecek bir güce sahip olarak gösterilmişlerdir. Adeta onların güçlerini ve yenilmezliklerini göstermek adına metinlere olağanüstü bir hava katacak her türlü olay, mekân ve varlığa destanda yer verilmiştir. Ancak bu olağanüstülükler o denli abartılmıştır ki incelenen bazı bölümlerin müstakil bir masal metninden farksız olduğu gözlenmiştir (Gümüštepe, 2016, s. 64). Masal metinlerine ait pek çok motif, destan metnine fantastik bir atmosfer katmış, kimi bölümler tamamıyla

gerçek mekânlardan uzaklaşıp masal diyarlarında geçecek şekilde anlatılmıştır. *Saltuknâme'*deki olayların geçtiği coğrafyayı iki ayrı başlık altında incelemenin doğru olduğunu belirten Ocak, bu iki farklı coğrafya hakkında şunları söyler:

“İşte bu iki alanda geçen menkıbeler dikkatle incelendiğinde arz ettikleri özellikler itibariyle birbirlerinden ayrıldıkları göze çarpar. Birinci alandaki menkıbelerin önemli bir kısmı, tarihî bir esası olan, başka bir deyişle çekirdeğini tarihî vakıaların teşkil ettiği menkıbelerdir. İkinci olarak, bunlarda masal motiflerine çok daha az rastlanmakta, ayrıca genellikle kafirlerle Müslümanlar arasındaki mücadeleleri yansıtmaktadırlar. Oysa ikinci alandakiler nadir olarak tarihî olayları aksettirmekle beraber, genellikle masal karakterini taşıyan menkıbelerdir. Bunlardan bir kısmı Antere, Ebu Gazanfer ve benzeri eski Arap kahramanlarının menkıbeleri olduğu gibi, bir kısmı da Şahmaran hikâyeleri, cinler, cadılar, periler ve devlerle, büyücülerle olan mücadeleleri nakleden, tamamıyla hayal ürünü hikâyeler, hatta masallardır. Şu var ki, bunların hepsinin kahramanı Sarı Saltuk'tur.” (2010, s. 18).

Ocak'ın ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Sarı Saltuk'un sefer düzenlediği coğrafyalardan bir kısmı tamamıyla masal dünyasına ait mekân özelliği arz etmektedir. Mekân masal mekânı olunca masal dünyasına ait pek çok motifin de anlatının bu bölümlerinde yer almasının kaçınılmaz olduğu aşikârdır.

Saltuk Gazi'nin destanda en sık karşılaştığı masal unsuru olan varlıklar; devler, cinler, cadılar/câzûlar ve perilerken en sık seyahatlerine konu olan masal mekânlarından birisi ise Kaf Dağı'dır. Saltuk Gazi çeşitli cin, peri ve dev taifeleriyle mücadeleler için Kaf Dağı'na seferlerde bulunur ancak *Saltuknâme'*de masal mekânı olarak düşünülebilecek tek yer Kaf Dağı değildir. Onun dışında da Saltuk Gazi'nin cenklerine konu olan, onun İslamiyeti çeşitli cin ve peri kavimlerine de yaymak adına seyahatlerde bulunduğu ve tasvirleri ile okuyana bir masal atmosferini yansıtan “Âyine Şehri”, “Şehr-i Câvid”, “Cezire-i Vakvak”, “Defineli tepe”, çeşitli “yer altı ve deniz altı şehirleri” gibi yerler de bulunmaktadır.

2.1. Devler

Dünya masallarında olduğu gibi Türk masallarında da en sık karşılaşılan motiflerden birisi “dev motifi”dir. Devler, masal dünyasının akli küçük cüssesi büyük yaratıklarıdır. Onlar, masalarda genellikle kahramanın amacına ulaşmasında karşılarına çıkan en büyük engellerden biridir. Kahraman çoğu zaman gideceği yere ulaşmak veya kendisinden istenen bir görevi yerine getirmek için devleri öldürmek mecburiyetinde kalır. Masalarda genellikle düşman olarak ortaya çıkan devlerin bazı zamanlar kahramana yardımcı oldukları da tespit edilmiştir (Günay, 1983, s. 32). Devlerin nadiren büründükleri bu iyi roller, onları masalın iyi karakteri yapmaya yetmeyecek kadar azdır. Devler masalarda hangi fonksiyonla yer alırlarsa alsınlar, görünüşleri itibariyle daima korkunç ve davranışları bakımından da insanlardan farklıdırlar.

Destanlar söz konusu olduğunda durum masallara nazaran farklılık arz eder. Masalarda, devlere ait iki yüze yakın tiplene tespit edilmiş fakat destanlar açısından bu konu bir bütünlük içerisinde ele alınmamıştır (Yıldız, 2010, s. 41). Destanlarda devlere yönelik farklı bakış açısı Bahaeddin Ögel tarafından şöyle açıklanır:

“Büyük devlet kurmuş olan Türklerde, Hunlarda, Göktürklerde ve Oğuz destanında, devlere veya olağan üstü varlıklara rastlamıyoruz. Oğuz Han'ın öldürdüğü canavar da, büyük ve yırtıcı, gerçek bir hayvandı. Oldukça geç bir zamanda yazılmış olan Farsça Oğuz destanındaki bazı ejderha ve diğer büyük hayvan motifleri de, dışarıdan gelmiştir. Daha doğrusu, “büyük devlet destanları”, gerçekçilikten ayrılmış görülmüyorlardı.” (Ögel, 1995, s. 561).

Ögel'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Türklerin İslamiyet'ten önce teşekkül etmiş olan destanlarının gerçekçilikten ayrılmadığı görülürken İslamiyet'ten sonraki destan metinlerinde bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Özellikle (Battalnâme, *Saltuknâme* gibi) bazı metinlerde gerçeklikten tamamen uzaklaşan kısımlarda, masala ait pek çok motife rastlamak mümkündür. Bu destan metinlerinde yer alan en önemli masal motiflerinden birisi de "devler" dir. Diğer pek çok İslamî dönem Türk destanında olduğu gibi *Saltuknâme*'de de kahramanlar, İslamiyet'in önemli kişileri olarak kabul edilip bütünüyle İslam'ı temsil ettikleri için halk tasavvurunda asla yenilmez kabul edilmiş ve bu yenilmezlikleri, o dönem teşekkül eden destan metinlerinde onları en zor düşmanlarla karşı karşıya getirmek suretiyle temin edilmiştir. Bu zorlu düşmanlardan birisi olan devler, her zaman çok güçlü, çok büyük ve normal insanların onların karşısına çıkma cesaretini gösteremeyeceği varlıklar olarak aksettirilmiştir.

Saltuknâme'de karşılaştığımız dev motifinin ilk örneği, asıl metinde; "...bir nerre div" (Akalm, 1990, s. 66-67) şeklinde geçen ve erkek bir dev olduğunu anladığımız dev ve onun ordusudur. Bu dev ve ordusu, Şerif'in Müslümanlığı yaymak adına düzenlediği seferlerinde karşısına çıkan câzû kavimlerinden birisine musallat olmuş yaratıklar olarak aktarılır. Bu câzûlar, Saltuk Gazi'ye eğer kendilerine musallat olan canavar kuşları yok ederse İslamiyet'i kabul ederek Müslüman olacaklarını iletirler. Saltuk Gazi'nin bu kuşları bertaraf ettiği anda gökyüzünden bir ses işitilir. Sarı Saltuk, uçarak gelen dev ve ordusu ile yedi gün yedi gece cenk eder ve halk ile birlikte hepsini helak eder. Ardından o kavim Müslümanlığı kabul eder ve Saltuk Gâzi oradan ayrılır.

Destandaki bir diğer dev "karı dev/hatun dev" olarak geçen kadın devdir. Bu bir dev anasıdır ve metinde oğullarıyla birlikte yer alır. Saltuk Gazi dev anası ile karşılaştığında ona "Ana!" diye seslenince dev karısı onu oğlu gibi görür ve eğer öyle seslenmeseydi oğullarının kendisini yiyeceklerini bildirir. Oğulları gelince Saltuk Gazi'nin atını pişirerek yerler. Dev anası Saltuk Gazi'yi oğullarına tanıtip kendisine "Anacığım" diye seslendiğini ve ona ilişmemelerini söyler. Başlangıçta dev oğullar Sarı Saltuk'a saldırmaya kalkarlar ancak Saltuk Gazi onları ürkütür. Aman dileyerek onu kardeş kabul ederler ve ona yardım etmeye karar verirler. Simurg-ı Anka'yı bulmaya Saltuk Gazi ile birlikte giderler (Akalm, 1987, s. 123-124).

Destanın bu bölümünde anlatılan kadın dev, masallarda sıklıkla geçen "dev anası" tiplemesine has özelliklerle bezelidir. Masallarda yer alan kadın devler, genellikle erkek devlere nazaran daha merhametlidirler ve olumlu karakter özellikleri barındırırlar. Önce kadın devlerle dost olan masal kahramanları, sonrasında bu sayede erkek devlerden hem korunur hem de onlardan da yardım görürler (Günay, 1983, s. 32). "Dev anası" olarak isimlendirilen devler de görünüş itibarıyla en az erkek devler kadar korkunçturlar. Erkek devlerden farklı olan yönleri ise genelde kahramana yardımcı olmayı seçmeleridir. Vücut yapılarının en fazla öne çıkan özelliği çok büyük iki memeye sahip olmalarıdır. Sağ memelerini sağ omuzlarından, sol memelerini de sol omuzları üzerinden arkaya atan, korkunç görümlü bu dev anaları; eğer masal kahramanı onlara iyi sözlerle yaklaşır ve memelerinden birisini "anacığım" diyerek emerse onu evlat kabul eder ve kendisine zarar vermezler (Tezel, 1992, s. 10; Yücel, 1998, s. 40). Saltuk Gazi'nin söz konusu karşılaşmada dev anasının memesinden süt emme olayı gerçekleşmez ancak ona "Anacığım!" diye hitap etmesi, dev anasının onu evlat olarak görmesi için yeterli olur. Bu sayede, evlat kabul ettiği Saltuk Gazi'ye oğullarının zarar vermesine de mâni olur. Umay Günay (1983, s. 33), masallardaki efsanevi karakterleri ele aldığı makalesinde dev analarını anlattığı bölümde bu hususu; "Evlat edilen masal kahramanına, devin kocası veya oğulları da kötülük etmezler" şeklinde açıklar. Söz konusu durum, *Saltuknâme*'de aynen vuku

bulmuş, dev anasının oğulları Saltuk Gazi'ye saldırmaktan vazgeçmiş, bilakis ona yardım ederek Simurg kuşunu bulmak için onunla birlikte yola koyulmuşlardır.

“Çengal Dev” ismi ile anılan dev ve onunla olan mücadeleler ise *Saltuknâme*'de en ayrıntılı tasvir edilen dev-insan mücadelelerine sahne olur. Bu bölümde Saltuk Gazi deve vurup yaraladıktan sonra devin, Saltuk Gazi'den kendisine bir kez daha vurmasını istemesi ve sonrasında olanlar metinde şöyle aktarılır: “Laîn bir kez dahı çağırıldı ki: “İy nâ-bekâr! / Ersen bir dahı çalâsın.” didi. Server gazâba gelüp bir dahıçaldı. Hemân kim Server anı ikinci kez kim çaldı ol dîv durı geldi, Server'e yapışdı. Yaka yakaya olup cenge başladılar. Kâmus anı görünce feryâd idüp eyitdi: “Hay Server! Dîvi tekrar çalmamak gerekdi. Bu laîn iki çalmada dirilür” didi (Akalın, 1987, s. 295). Bu sahnelerde devin Saltuk Gazi'den kendisine ikinci kez vurmasını istemesi masallarda sık rastlanılan bir motiftir. Nitekim genellikle devler ilk vuruştan sonra kahramanlardan kendilerine ikinci kez vurmalarını isterler ve eğer bu gerçekleşirse tekrar iyileşirler ancak kahramanlar genellikle buna aldanmaz. Ancak bu bölümde Saltuk Gazi bir anlığına bu isteğe aldanıp deve ikinci kez vurunca dev yeniden canlanır ve ateşle yakılana dek kendisine kılıç işlemez. Ayrıca bu dev, kızları kaçırması bakımından da masallardaki devleri andıran bir motif olarak dikkat çeker.

Saltuknâme'de bunların dışında da İstahır Dev, iki başlı dev, Dev Şeterser ve ordusu, Keyvan Dev gibi başka dev tipleri ve dev orduları da yer almaktadır. Esasında tüm bu dev tipleri anlatı içerisinde, İslamiyet'in temsilcisi olarak görülen Saltuk Gazi gibi bir destan kahramanının karşısına İslamiyeti yayma vazifesi esnasında çıkan engellerden biridir. Destan kahramanı da İslam'ın karşısındaki tüm engelleri aştığı gibi devlere karşı mücadelesinde de her zaman kazanan tarafta yer alır.

2.2. Periler

Saltuknâme'de karşılaşılan bir diğer masal unsuru ise “periler”dir. Halk anlatılarında çoğu zaman melek, peri ve cin kavramları iç içe geçmiş şekilde kullanıldığı için bu konuda bir ayırmda bulunmak oldukça zordur. Esasında çoğu araştırmacıya göre bir masal motifi olduğu belirtilen periler; Stith Thompson'un Motif İndeks'inde de “N. Şans ve Talih” maddesinde, “N800-N899 Yardımcılar” başlığı altında yer almaktadır. Masalarda perilerin genellikle darda kalanlara yardımcı olmalarından ve iyiliksever tavırlarından anlaşılacağı üzere bu motif başlığı içerisinde anılmaları olağandır. Özellikle “olağanüstü masallar” dediğimiz masal türünde perilere oldukça sık tesadüf etmek mümkündür. Bu masalların kahramanları insanlar ve onların etrafında devler, cinler, periler, ejderhalar gibi tabiat dışı-olağanüstü varlıklar olduğundan (Boratav, 1997, s. 86); periler de anlatılarda en geniş alana masallar bünyesinde sahip olmuşlardır.

Umay Günay (1983, s. 26), Türk masallarında olağanüstü güce sahip yardımcıların içerisinde gösterdiği periler için; onların çok güzel ve olağanüstü güçlere sahip insan şeklinde tasvir edildiklerini belirtir. Perilerin şekil değiştirerek her şekle girebilme güçleri olmakla birlikte masalarda en çok güvercin şekline büründüklerini aktarır. Günay, perilerin iyi yürekli masal kahramanlarına her zaman yardım ettiklerini, masal kahramanına karşı kötülük edenleri ise cezalandırdıklarını aktarır. Ayrıca peri kızları içerisinde insan kılığına girerek insanlarla evlenenler ve onlara yardımcı olmaya devam edenler de mevcuttur.

Saltuknâme destanında da periler ile mücadele etme veya dostluk kurma şeklinde ilişkiler söz konusudur. Destanda Tâmus Peri, babası olan Abdurrahman Peri ile birlikte anılmıştır (Akalın, 1987, s. 289). *Battalnâme*'ye yönelik atıfların da yer aldığı bu bölümde, Saltuk Gazi'nin yanındaki kişilerin karşılaştıkları cin taifesi ile yaptıkları konuşma aktarılır. Cinler; padişahlarının Kânus cinnî isimli cin olduğunu ve onun atasının Battal

Gazi'ye yardım eden Tâmus peri olduğunu iletirler. Hatta onun babasının da Hz. Hamza'ya kızını veren, Ebu'l Müslim'i darağacından kurtaran Abdurrahman peri olduğunu bildirirler. Abdurrahman peri hakkında bildiklerimiz bu bilgilerden ibarettir.

Kânus peri destanın bazı yerlerinde Kâmus peri ya da Kâmus cinnî olarak da geçer. Kâmus peri, oğlunu kaçırın Hilal câzûyu yenmek ve oğlunu kurtarmak için Saltuk Gazi'den yardım ister ve onun sayesinde oğluna kavuşur. Hilal câzûya ulaşmak için Saltuk'u uçurarak götürür (Akalin, 1987, s. 365-66). Karşılıklı bir yardımlaşma söz konusudur çünkü Kâm(n)us peri de yanındaki diğer periler de Saltuk Gazi'ye yardımcı olan perilerdir. Destanda Saltuk Gazi'nin kurtardığı kızları ailelerine bu periler ulaştırmıştır.

*Saltuknâme'*de geçen bir diğer peri bahsi, Kaf Dağı'nı anlatan peri padişahı ve onun ordusudur. Bu peri padişahı Saltuk Gazi'nin yanına ordusu ile birlikte gelerek ona Kaf Dağı ile ilgili bildiklerini aktarır ve yol gösterir. Olumlu bir vafsa sahip olan bu peri padişahı, Saltuk Gazi'ye yardımcı olan perilerdendir (Akalin, 1987, s. 106). Destanda lakabı Artifânüs olarak aktarılan ancak asıl adının 'Aynü'n-nûr olduğu belirtilen bir peri padişahı daha yer alır. Bu peri padişahı, askerleri ile birlikte Sarı Saltuk'u ziyarete gelir (Akalin, 1987, s. 302-303). Adı geçen peri padişahı ile ilgili ayrıntılı bir tasvir sunulmamıştır. Yalnız onun Saltuk Gazi'ye saygı göstermesi ve bununla birlikte kâfir bir cin padişahı ile savaşmaktan geldiğinin aktarılması onun Müslüman bir peri padişahı olduğunu göstermektedir.

Destan metninde "Tegânuş Peri" adıyla anılan bir başka peri, Saltuk Gazi'ye Kaf Dağı hakkında bilgiler veren olumlu tiplerden birisidir. *Saltuknâme'*nin başka bir bölümünde Saltuk Gazi, Nil nehrinin kaynağını bulmak amacıyla yola çıkar. Bu seferi sırasında yoluna acayip ve garaip pek çok varlık çıkar. Bunlardan biri de perilerdir. Bu kısımda anlatılan perilerin devlerle savaşmasına yönelik sahneler dikkat çekicidir (Akalin, 1987, s. 240-41). Bahsi geçen perilerin Şah Nâsır adlı padişahları ve onun da Şâsir ve Bâsir adlı şah iki kardeşi bulunmaktadır. Kâfir devlere karşı savaşan bu periler ve şahları Müslüman perilerdir. İyiliğin sembolü olarak anlatılarda yer alan perilerin karşıtı, çirkin ve kötü yaradılışı olan devlerdir (Bozkurt, 2007, s. 232). Saltuk Gazi destanındaki bu bölüm, iki varlığın düşmanlığına örnek teşkil edebilecek bir mücadeleyi anlatmaktadır.

2.3. Cinler

Halk inanışlarında ve inançlarda önemli bir yeri olan cinler de anlatılarda farklı fonksiyonlar icra edecek şekilde yer almışlardır. Varlıkları itibariyle daha ziyade bir korku unsuru olarak metinlere eklenmiş olan cinler, masallarda daha çok olaylara gizemli, merak uyandıran ve korkulu bir hava katma fonksiyonuyla bulunmuşlardır.

Olağanüstü varlıklardan cinler ve periler, iç içe geçmiş şekilde, çoğu zaman da birbirleri yerine özellikle masallarda sıkça kullanılmıştır. Masal metinlerinde çoğunlukla şekil değiştirme vasfına da sahip olan cinler, bu özelliklerinin de yardımıyla destan metinlerinde de kötü ruhları yansıtacak şekilde yer almışlardır. İslamiyet'ten önceki destan metinlerine bakıldığında bu kötülüğün cinlerden ziyade yer altı dünyasının hâkimi Erlik ile temsil edildiği ve kötü ruhların onunla ilişkilendirildiği görülür. İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında ise daha çok kötülükle bağdaştırılan cinlerin özellikle İslamiyet'in etkisi ile bazı bölümlerde Müslüman cinler olarak genelde kahramana yardımcı varlıklar şeklinde yer aldığı tespit edilmiştir.

*Saltuknâme'*de müstakil veya bir halk/ordu olarak anılan pek çok cin kavmi bulunur. Bunların hepsine yer vermek bu çalışmanın sınırlarını aşacağından önemli olan birkaçına değinmek istiyoruz.

Destanda bahsi geçen en önemli cin, Menucher adıyla anılan ve Saltuk Gazi'nin her zaman yardımına koşan cindir. Saltuk Gazi'ye olan yakınlığıyla bilinen hatta destanın bazı bölümlerinde onun kardeşi gibi olduğu aktarılan bu cinin Müslüman ve Sünnî olduğu aktarılmıştır (Akalin, 1987, s. 33-34). Menucher, Hz. Hızır aleyhisselam ile de yakınlığı olan önemli mümin cinlerden birisidir. O, Saltuk Gazi'yi kurtardıktan sonra Hızır'ın makamında Şerif'le birbirlerini kardeş olarak kabul ederler. Ardından Menucher, ihtiyaç duyduğunda kendisini çağırması için Saltuk Gazi'ye bir dua öğretir. İstisnâ birkaç durum dışında Saltuk bu duayı her okuduğunda Menucher yardımına gelir. Gazi, yabancı bir memlekette atından uzak kaldığında ona atını ulaştırır da yine Menucher olur. Mesafelerin kendileri için önemsiz olduğu cinnî varlıklardan biri olan Menucher, Saltuk Gazi'ye atını ister Kaf'da olsun ister başka bir memlekette her istediğinde getirecektir.

*Saltuknâme'*de yer alan cinler genellikle Müslüman olan ve kahramana yardımcı olan cinlerdir. Bunlardan biri, bir cin şehri olan Şehr-i Züccac'da yaşayan cinler padişahıdır. Bu şehir, masallardaki sırça saraylara benzer bir yapıda, tamamıyla camdan yapıldığı anlatılan bir şehirdir. Cinlerin yaşadığı bu şehir, yerin bir kat altındadır. Burada yaşayan cinlerin padişahına Saltuk Gazi; "zamanın sahibi" manasında "Malikü'z-Zaman" diye hitap etmektedir. Bu cin, destanda geçen iyi cinnîlere örnektir. Ayrıca Saltuk'un kızını kurtarması sonucunda onu Saltuk'la evlendirecektir (Akalin, 1987, s. 86). "Kanus, Gaytas ve Gartayfas" ve "Mesûd cinnî" de Saltuk Gazi'ye yardımcı olan diğer cinlerdir.

Birtakım cinler Saltuk Gazi'ye yardımcı olduğu gibi bazıları da ondan yardım ister ve onun sayesinde düşman, kafir cin ve dev topluluklarıyla olan savaşlarından galip ayrılırlar. Örneğin "Maymûn-ı Tayyar" isimli cin, kâfir cinlerin saldırısına uğrayınca Saltuk Gazi'den yardım ister ve onun yardımıyla kâfir cinler ve devlerden kurtulur (Akalin, 1988, s. 69-70).

Saltuk Gazi destanında cinlerden bazıları; hazineleri korumakla görevlendirildikleri gibi kabirleri de koruyabilirler. Barü'îl-Cinn bahsi (Hz. Ali'nin naaşının olduğu kuyudaki cinler), Kufe'de Hz. Ali'nin kabrini ziyarete gelen Saltuk Gazi'nin bu kabri korumakla görevli olan cinlerle karşılaşmasını anlatır (Akalin, 1990, s. 41-42)

Destanda kötü vasıfla anılan cinler de mevcuttur. Şeytanın hükmettiği cinlerle ilgili bahiste insan kılığına girmiş olan cinlerin Saltuk Gazi'yi kandırmasına şahit oluruz (Akalin, 1990, s. 49). Saltuk Gazi'nin seferlerinden birisi, doğrudan Cinnistan Kalesine düzenlenmiştir. Bu kaleye yolladığı adamlarını cinler öldürünce Server de kâfir cinlere karşı saldırıya geçmiştir (Akalin, 1990, s. 77). Kafir ve Müslüman cinlerin birbirleri ile mücadelesine destan metninde çok rastlarız ancak burada bizzat Saltuk Gazi'nin cinlerin kalesine savaş açtığı görülür.

2.4. Cadı/Câzû/Büyücüler

*Saltuknâme'*nin en önemli masal unsuru varlıklarından biri de "cadı/câzû/büyücüler"dir. Türk masallarında karşılaşılan cadılar; perilerin, cinlerin, devlerin yer aldığı masal dünyasında onlardan çok da farklı bir fonksiyon icra etmez. Ancak bu tip, diğer halk anlatılarına geçerken kimi zaman farklı anlamlar kazanmıştır. Özellikle İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında sıkça sihir-büyü motifi ile birlikte karşımıza çıkacak olan "cadı", İslami olmayan kötü bir gücü temsil etmiş, tıpkı sihir ve büyü gibi o da bu destan kahramanlarınca itibar edilmeyen yok edilmesi gereken bir din düşmanı olarak kabul edilmiştir. İncelenen metinlerde cadıların sihirlerini bâtil eden tek şeyin dualar ve ayetler olduğu iletilmiş, neticede onunla ilgili olaylar dinî bir karşılık

kazanmıştır (Gümüštepe, 2016, s. 140). *Saltuknâme'* de de sıklıkla karşımıza çıkan bu motife örnek olacak pek çok cadı/câzû/büyücü örneği mevcuttur.

Destan metninde câzû/cadı/büyücülerin büyük çoğunluğu özel isimleriyle yer alırken bazıları câzû leşkери (câzû ordusu) şeklinde geçer. İsmi anılan câzûlar; Hilal Câzû, Sâhir Dâhî, Şemâsil Câzû, Edhân Câzû, Hırmas Câzû, Sabâ'il Câzû, Barkan Câzû, Şebşas Câzû, Selvan Câzû, Ragduş Câzû ve Ra'd Câzû, Sâhir Dâhî ve Mâhin Câzû'dur. Destanda, ismen anılan bu câzûların dışında çeşitli câzû beyleri ve kadın câzûlardan da söz edilir. Kadın câzûlar genellikle isimsiz şekilde yer alırlar ancak Şemâsil Câzû bunların istisnasıdır. Destan metninde diğer kadın cadı tiplerlerinin aksine onun hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür. Ondaki bahsedilirken; "Anda bir karı 'avrat pâdişâh olmuşdur, ziyâde 'acûzedür, adına Şemâsil dirler, câdûdur, sihrde mâhirdür ... ol cadu ya 'ni Şemâsil 'avrat bir küpe binüp elinde bir yılanı kamçı itmiş saray önünde inüp, kondı" (Akalin, 1987, s. 89, 132) şeklinde tasvir edilen bu cadı, küpe binen, elinde bir yılanı kamçı edinen ve uçabilen bir varlık olarak tasvir edilmiştir. Bu cadı metnin ilerleyen sahnelerinde göğsüne hançer saplanarak ve sonrasında da yakılarak yok edilmiştir.

Saltuknâme' de yer alan cadılar/câzûların büyük çoğunluğu olumsuz, kötülüğü simgeleyen tiplerdir. Daha ziyade büyü ve sihir unsurları ile birlikte anılan cadılar/câzûlar; Saltuk Gazi'nin karşısına yenilmeye mahkûm engeller olarak çıkarlar. Bunların aksi yönde, istisnai olarak kahramana yardımcı olan veya olumlu tip olarak yer alanlar ise "Sahir dahi" ve "Mahin Câzû" isimli câzû ve büyücüdür.

3. *Saltuknâme'* de Yer Alan Efsane ve Menkıbe Motifleri

"Dinî, inandırıcı, kısa ve nesir şeklindeki halk anlatmaları" olarak tanımlayabileceğimiz efsaneleri, diğer halk anlatılarından (masal, fıkra, halk hikâyesi gibi) dinî ve inandırıcı olma özelliğiyle kolaylıkla ayırabiliriz. Aynı zamanda pek çok efsane araştırmacısının "dinî efsaneler" başlığı altında değerlendirdiği velilere bağlı anlatımlara da menkıbe/menkibe denildiği bilinmektedir (Alptekin, 2012, s. 11). Ali Berat Alptekin, *Saltuknâme'* de yer alan efsanelerin günümüz sözlü kültürüne yansımaları değerlendirdiği yazısında, bu destandaki efsane ve menkıbe motiflerini birlikte ele almıştır. Birlikte değerlendirilen efsane ve menkıbeler; "1. Ağız yarının pınara, göle tükürülmesiyle suyun tatlanması ve pınarların kökeni, 2. Aslana binip yılanı kamçı yapma, 3. Deniz üzerinde yürüme, 4. Şehrin sulara gömülmesi, 5. Taş kesilme, 6. Dağlarla ilgili efsaneler, 7. Ağaçlarla ilgili efsaneler, 8. Ankabil adlı at ile gemiyi takip etme, 9. Hamamda yanmama" (Alptekin, 2013, s. 6) başlıkları altında toplanmıştır.

Bu çalışmada da aynı başlık altında fakat farklı özellikleri itibarıyla değerlendirilecek olan efsane ve menkıbeler, *Saltuknâme* destanında önemli motiflerle karşımıza çıkar. Saim Sakaoglu, efsanelere dair hususiyetleri dört başlık altında toplar. Bunlar: 1. Şahıs, yer ve hadiseler hakkında anlatılırlar, 2. Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır, 3. Umumiyetle şahıs ve hadiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür, 4. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatıdır (1980, s. 6). Tabiatüstü motifler barındırır da inandırıcılık vasfı yüksek olan efsanelerde insanlara olumlu ve olumsuz davranışları ile ilgili olarak bazı telkinlerde bulunulur. Efsaneler aracılığıyla aktarılan bu telkinler; folklorun kültürlerdeki eğitimi sağlama ve benimsenmiş davranış kalıplarını devam ettirme işlevlerinin bir yansımasıdır. Bu yolla folklor; gelenekteki ahlaki standartları telkin etme, bunlara uygun davranışlar sergileyenleri ödüllendirme, aykırı davranışlar sergilendiğinde küçümseme, cezalandırma işlevlerini de yerine getirmiş olmaktadır (Bascom, 2010, s. 78-83). *Saltuknâme* destanında da özellikle taş kesilme efsanelerinde hoş karşılanmayan durumlar içine giren kimselerin akıbetlerini göstermek, tayy-i mekân/tayy-i zaman efsanelerinde zor bir durumdan kendisini

kurtarmak, yer adları ile ilgili efsanelerde ise çeşitli durumlara ve olağanüstülüklerle açıklama getirmek maksatlı anlatılar yer alır.

Destanda yer alan taş kesilme motiflerinden birisinde; Saltuk Gazi kendisinden keramet göstermesini isteyen ve gösterebilirse Müslüman olacağını söyleyen bir kadına ne zaman kıtlık ne zaman ucuzluk olacağını bilebilmesi için kıtlık olmaya yakın ellerinin kapanıp açılmayacağı ucuzluk olduğunda ise ellerinin acıyacağı bir yetenek verir. Kadın bunun gerçek olduğunu tecrübe etse de iman etmeyince Saltuk Gazi onu uyarır ancak kadın asi olur. O zaman Saltuk Gazi'nin duası sonucu kadın taş kesilir ve yere batar. Bir kolu dışarıda kalan bu kadının eli ne zaman kıtlık olacak olsa kapanır, ne zaman ucuzluk olacak olsa parmakları açılır. Aynı kadının çoban olan kardeşi Saltuk Gazi'nin peşini bırakmaz ve kendisini de taş etmesini ister. Şerif her ne kadar uzaklaşmaya çalışsa da çoban ona saldırır ve küfürler eder. En sonunda Saltuk Gazi; "Tanrım sen buna haddini bildir" dediğinde çoban koyunları ve köpekleri ile birlikte taş kesilir (Akalin, 1988, s. 29). Benzer bir motifi; Saltuk Gazi'nin namaz kıldığı sırada ona ok atılması sonucunda Gazi'nin duası üzerine tüm canlıların taş kesilmesinde de görürüz. Metinde bu kısım şöyle aktarılır:

"Meğer Şerif hazretleri ol hinde namâza turup kılatururdu, ok üşürdiler. Çün Server namâzda fâriğ olup tamâm idince bî-huzûr ittiler. Âhir namâzı tamâm idicek Server gazabla bir kez ol kâfirlere: "Taş olun!" didi. Hak Taala'nun emriyle hep adamı ile ol koyunlar, itler taş oldılar, cümle bir uğurdan anda kaldılar." (Akalin, 1988, s. 36).

Bahsi geçen taş kesilme efsanelerinde, namaz kılana gösterilen saygısızlığın ve verilen sözü tutmamanın sonucunda taşa dönüşen kimselere şahit oluruz. Bu anlamda *Saltuknâme'*de yer alan taş kesilme efsanelerinin, efsane işlevlerine uygun nitelik arz ettiği açıktır.

Tayy-i mekân/Tayy-i zaman; zaman ve mekânda sınır tanımamak, diğer bir ifadeyle bu vasfa sahip kimselerin zaman ve mekân sınırı olmadan yolculuk yapma kudretine sahip olmaları anlamına gelir. Saltuk Gazi de keramet ehli birisi olarak bu vasıflara sahip olup destan boyunca zaman ve mekânı aşan yolculuklar yapar. Bu yolculuklarında bazı zamanlar Hızır'ın, bazen de Tegânuş Perî'nin ve Menucher cinninin yardımlarını görür ancak Saltuk gazi kimsenin yardımını olmaksızın da gözlerini yumarak bir yerden başka bir yere gitmeye de muktedirdir.

*Saltuknâme'*de yer adları ile ilgili çeşitli efsaneler de mevcuttur. "Kız kalesi" adı verilen bir kalenin, Saluna adlı bir padişah kızı tarafından yapıldığının efsanesi anlatılır. Kafir olan padişah peygambere iman etmez ve onu zindana atar ancak kızı Saluna gördüğü rüyanın da tesiri ile peygamberi zindandan kurtarır ve kendisi ile birlikte peygambere iman eden üç bin kişiyle oradan ayrılır. Onlar ayrıldıktan sonra babası ve peygambere zulmeden şehir yerle bir olur. Kız peygamberin isteği üzerine babasının hazinesi ile bir kale yaptırır ve o kalede yüz yıl boyunca yaşar. O zamanlar adı Saluna-zuzuht olan bu kaleye şimdi Kızkalesi derlermiş ve zaman içerisinde o kaleyi yetmiş tane padişah almak istemiş fakat bir taşını dahi alamamışlar (Akalin, 1990, s. 9-11). Bir diğer yer adı ile ilgili efsane Baba Pınarı ile ilgili olandır. Metinde; "Server andan turup ol dervişlerle bir ulu bınara geldiler, kondılar. Meer suyu acı idi, içine ağzı yarın bıraktı, şekerden tatlı oldu. Ana şimdi Baba Bınarı dirler." (Akalin, 1988, s. 33-34) şeklinde aktarılan ve Baba Pınarı denilen pınara adını veren şeyin, Saltuk Gazi'nin ağzının barından bu suya bırakması olduğunu anlatan bu bölüm de yer adları ile ilgili açıklama getiren bir efsanedir.

Tüm bunların dışında *Saltuknâme'*de şekil (don) değiştirme, bedduanın tutması, su üstünde yürüme-suda batmama, ağız barı ile tedavi etme gibi daha başka efsanevi unsurların da yer aldığı tespit edilmiştir.

Tasavvufta menkıbe, sûfilerin gösterdikleri harikulade olaylar demek olan kerametleri nakleden küçük hikâyeler anlamına gelmektedir (Ocak, 1983, s. 21). Kahramanları gerçek ve mukaddes kişiler olan bu anlatılarda olayların belli bir yeri ve zamanı mevcuttur. *Saltuknâme'*deki evliya menkıbelerine ait motifler, genellikle Saltuk Gazi'nin menkıbevi kişiliği etrafında oluşan ve onun kerametlerini anlatan olaylar üzerine kuruludur. Saltuk Gazi, temsil ettiği dini kimlik vasıtasıyla Türk velî tipinin örneklerinden biridir. Nitekim Anadolu ve Balkanlarda onun bu kişiliği etrafında pek çok menkıbe oluşmuş ve asırlarca anlatılagelmiştir.

Saltuk Gazi'nin kafirler tarafından ateşe atılsa da yanmaması, kaynayan bir kazanın içinden sağ salim çıkması, çoğu cenk sahnesinde ona taş, kılıç veya herhangi bir silahın işlemediğinin aktarılması, cinler veya periler yardımıyla göklerde uçabilmesi, kayalardan veya yerden su çıkarması gibi kerametler göstermesi üzerine anlatılanlar; evliya menkıbelerine has motiflerle doludur.

Sonuç

Saltuknâme destanının, İslami döneme ait bir destan olması yönüyle her ne kadar içeriğinde mitolojik etkinin daha az olacağı düşünülse de neredeyse arkaik döneme ait destanlar kadar mitik unsurları ihtiva ettiği görülmüştür. Saltuk Gazi'nin destanın belli bölümlerinde mitolojik bir kahramana dönüşmesine neden olan büyü-sihir unsurları ile olan münasebeti, çeşitli hastalıkları tedavi edecek bir güce ve bilgiye sahip olması (şifacılık vasfı), çeşitli mitik evrenlere olan yolculukları ve bu yolculuklarda yanında ve karşısında olan varlıklarla bir bütün olarak yer alışının okuyancıları mitolojik bir metinden parçalar okuyormuş hissine sevk ettiği görülmüştür. *Saltuknâme'*de karşımıza çıkan mit devrinden kalan ve Eski Türk inançlarında kendilerine atfedilen kutsallıktan beslenen Hızır-İlyas Kültü, dağ kültü, ağaç kültü, su kültü gibi mitolojik kökenli unsurların ise kimi zaman sadece mitolojik bir unsur olarak kimi zaman da İslami bir çehreye bürünerek destan metninde varlığını koruduğu tespit edilmiştir.

İncelemeye konu edilen *Saltuknâme'*de müstakil birer masal olarak anlatılabilecek pek çok bölümün varlığı da ortaya çıkmıştır. Masal ve destanın, sözlü anlatı geleneğinde eş zamanlı şekilde var olan ürünler olarak birbirini etkilemesinin en belirgin örnekleri bu destan metninde araştırmacıların karşısına çıkmaktadır. En önemli masal motiflerinden olan; "devler", "cadılar", "periler", "cinler" ve "masal diyarları (Kaf Dağı gibi)" gibi unsurların *Saltuknâme'*de oldukça yoğun bir şekilde kullanıldığı, dolayısıyla anlatının bazı bölümlerinin destan parçası olmaktan ziyade masal metninden parçalar olduğu tespit edilmiştir. Masal dünyasına has bu varlıklar içerisinden Menucher cinnî gibi kahramana yardımcı olanlar çıksa da çoğunlukla masalda kötülüğü simgeleyen bu unsurların, destanda da kahramanın gücünü ve kudretini ispatlamak amacıyla karşısına çıkarılan olağanüstü varlıklar olarak yer aldığı görülmüştür.

Bir destan kahramanı olduğu kadar Anadolu ve Balkanların İslamlaşmasında öncü bir Türk dervişi olarak da nitelendirilen Saltuk Gazi'nin velî tipine dönüşürken kendisine çeşitli kerametler atfedilmesinin ve etrafında çeşitli menkıbelerin oluşmasının da kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Tüm bu menkıbeler, efsaneler ve kerametler de destan parçalarının derlenmesi sırasında metnin içeriğine doğal olarak dâhil olmuştur.

Saltuknâme destanına ait anlatılar, Ebu'l Hayr-ı Rûmî tarafından Anadolu coğrafyasından derlenirken anlatıcılar, Saltuk Gazi'nin efsanevi ve menkıbevi kişiliği

etrafında oluşan anlatıları da destan parçaları içerisine dâhil etmiş, zaman zaman onu bir masal kahramanına dönüştürmüş ve İslamiyet'i yaymak uğruna gösterdiği cengâverliği pekiştirmek adına, karşısına tarifi imkânsız ve masal dünyasına has varlıkları çıkarmıştır. Burada esas olan bu anlatıların hedef kitesinin beklentilerini karşılayan bir vasfa büründürülmüş olmasıdır. Saltuk Gazi gibi bir İslam kahramanının olağanüstü cengaverliklerini dinlemek, dönemin insanı için hem bir motivasyon hem de haz kaynağıdır. Burada sözlü anlatıların anlatıcı performanslarının da bu hususta etkili olduğu unutulmamalıdır. Bugünkü manada, bizler akademik anlamda halk anlatıları arasında tür ayırımına değiniyor olsak da destan parçalarını anlatan kimseler için önemli olan o anlatının dinlenirliğini artırmak ve anlatıdan duyulan zevki yükseltmektir. Nitekim anlatının kaynağı bir destan metni olsa da bazı parçalarda araya karışan masalların kahramanı da, efsanelerin baş kişisi de Saltuk Gazi olmuştur.

Özetle; Türk halk anlatılarındaki türler arası etkileşimi görmek adına *Saltuknâme* destanı araştırmacılara oldukça kapsamlı veriler sunmakta ve mitolojiden destana ve sonrasında diğer türlere yansıyan motif alışverişini kapsamlı olarak göstermektedir. Türk halk anlatıları arasındaki bu karşılıklı alışverişin, esasında bir karmaşadan ziyade Türk halk anlatı zenginliğinin bir yansıması olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (1987). *Saltuk-nâme I*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (1988). *Saltuk-nâme II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (1990). *Saltuk-nâme III*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (1994). Ebülhayr Rûmî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 10, s. 360-362). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2012). *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2013). *Saltuknâme'de Yer Alan Efsanelerin Günümüz Sözlü Kültürüne Yansıması*. *Milli Folklor*, 25(98), 5-18.
- Barkan, Ö. L. (2013). *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)* (haz. Coşkun Çakır). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Bascom, W. (1954). Four Functions of Folklore. *The Journal of American Folklore*, Oct.-Dec. 67/266: 333-349 (çev. Ferya Çalış), *Folklorun Dört İşlevi. Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* (ed. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır). Ankara: Geleneksel Yayınları, 71-86.
- Bayat, F. (2006). Türk Mitolojisinde Dağ Kültü. *Folklor/Edebiyat*, 12(46), 48-57.
- Baysal, N. (2020). *Türk Halk Kültüründe Su*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Bekki, S. (2009). *Uzak Türk İllerinde Destanlaşan Evlilikler/Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında Aplara Mahsus Evlilik*. Ankara: Öncü Kitap.
- Bekki, S. (2014). Arkaik Kahramanlık Destanları ile Saltukname'nin Benzerlikleri Üzerine. *Balkanlara Gidişinin 750. Yılında Uluslararası Sarı Saltuk Gazi Sempozyumu 06-13 Kasım 2013 Köstence-Romanya* (haz. Ahmet Günşen vd.), Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 313-324.
- Boratav, P. N. (1997). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (2009). *Zaman Zaman İçinde*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Bozkurt, N. (2007). Peri. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 34 s. 232-233). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cunbur, M. (1992). Türk Destanları ve Bayburt Kahramanları. *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 29.
- Çetin, İ. (2002). Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır'a Geçiş. *Milli Folklor*, 54, 30-34.
- Çobanoğlu, Ö. (2018). *Halk Edebiyatına Giriş I* (ed. Halit Biltekin). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (1994). Türk Sanatında Görülen Yılan Tasvirlerinin Sembolizmi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 96, s. 38-46.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Demir, N. ve Erdem, M. D. (2007). *Saltık Gazi Destanı: 1-2-3 Cilt*. Ankara: Destan Yayınları.
- Dilek, İ. (2015). Türk Mitolojisi. *Türk Kültürü El Kitabı* (ed. İhsan Çapcıoğlu ve Hayati Beşirli). Ankara: Grafiker Yayınları, 267-301.
- Dilek, İ. (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ekici, M. (2005). Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış. *Fikret Türkmen Armağanı*. (ed. Gürer Gülsevin ve Metin Arıkan). İzmir: Kanyılmaz Matbaası, 225-229.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Gümüştepe, P. N. (2016). *İslamiyet Sonrası Türk Destanlarında Masal Motifleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Günay, U. (1983). Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevî Yaratıklar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 21-46.
- Gürgendereli, R. (2015). Tahta Kılıç Efsanesi ve Sarı Saltık'ın Tahta Kılıcı. 2. *Uluslararası Sarı Saltık Gazi Sempozyumu Bildiriler 06-09 Mayıs 2015 Saraybosna-Bosna Hersek* (haz. Rıdvan Canım ve Levent Doğan), Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 285-298.
- Güzel, A. (2009). *Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, A. (2013). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2009). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1983). *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Eoliya Menkıbeleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Ocak, A. Y. (2010). *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2011). *Sarı Saltık: Popüler İslamın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ong, W. J. (2014). *Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özarslan, M. (2003). Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü. *Türkbilig*, 5, 94-102.
- Özkan, İ. (1998). Halk Edebiyatımızda Ağaç. *Kendini Yazan Ağaç*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 26-34.
- Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Schimmel, A. (1997). *Sayıların Esrarı* (çev. Mehmed Temelli). İstanbul: Verka Yayınları.
- Tanyu, H. (1992). Büyü. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 6, s. 501-506). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tezel, N. (1992). *Türk Masalları 1*. Mersin: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1965). Türk Destanları. *Türk Kültürü*, 3(33), 577-582.
- Turan, F. A. (2018). Su Ezzinden (İyesinden) Su Perileri Naiadlara Bir Değerlendirme. *Bilimin İzinde Prof. Dr. Pakize Pervin Aytaç Armağanı* (ed. Reyhan Gökben Saluk). Ankara: Berikan Yayınevi, 83-94.
- Yıldız, N. (2010). Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler. *Milli Folklor*, 11(87), 41-51.
- Yüce, K. (1987). *Saltuknâme'de Tarihî, Dini ve Efsanevi Unsurlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yücel, A. (1998). Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri. *Milli Folklor*, 5(39), 38-45.